

Restorasyon Sonucu Ortaya Çıkan Zeyrek Çinili Hamam Kalemişleri

Zeynep Emel Ekim*

Öz

Zeyrek Çinili Hamam, mimarisi, geleneksel ısınma sistemi ve süsleme elemanları açısından önem arz eden çifte bir hamamdır. 2010 yılında başlanan Çinili Hamam Koruma-Onarım ve Rehabilitasyon Projesi sonucunda yapının hamam işlevi ve ortaya çıkan kalemişleri korunacaktır.

Barbaros Hayrettin Paşa'nın İstanbul'da tesis ettiği evkafına gelir getirmesi amacıyla bu yapı inşa edilmiştir. Zeyrek Çinili Hamam'ın bir inşa veya ihya kitâbesi olmamasına rağmen, Hassa Başmimarı Sinan tarafından inşa edildiği konusunda bir tereddüt bulunmamaktadır. Mimar Sinan'ın yaptığı yapıların listesini veren tezkirelerde ve Barbaros Hayrettin Paşa'nın vakfiyesinde hamamın adı geçmektedir. Mimar Sinan, Türk klasik hamamlarının temel ilkelerine bağlı kalmak koşuluyla, hamam mimarisi plan şemasında her zaman yeni arayışlar içinde olmuştur.

Restorasyon çalışmaları sonucunda hamamın erkekler ve kadınlara ait soyunmalık kısımlarında yapıya ayrı bir boyut kazandıran kalemişleri gün ışığına çıkarılmıştır. Cibali yangınları sonrasında gerçekleşen onarımlarda yapılan ilk katman kalemişleri 1850 senelerine aittir. Günümüze ulaşan en nitelikli kalemişleri ise 1850-1890 yılları arasına

* Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Meslek Yüksek Okulu, İstanbul/Türkiye, zeekim@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1710-8731

tarihlenir. 19. yüzyıla tarihlenen ve iki dönem şeklinde uygulanan kalemişleri bu makale ile ilk kez literatüre kazandırılmaktadır. Alt bölümlerin bezemeleri birbiri üstüne uygulanmış katmanlar halinde iken duvarların üst bölümlerinde ve kubbe geçişinde yer alan siyah-beyaz kalemişi ise tek katman halindedir. Klasik Dönem yapılarına 19. yüzyılda eklenen kalemişleri ile bu bezemeler arasında karşılaştırma yapılarak, benzerlikler örnekleri ile ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zeyrek Çinili Hamam, Mimar Sinan, Barbaros Hayrettin Paşa, restorasyon, 19. yüzyıl kalemişi.

Samples of Kalemîşi Work of the Çinili Bath Restoration with Zeyrek

Abstract

Zeyrek Çinili Bath is a double bath, which is important in terms of its architecture, traditional heating system and decorative elements. As a result of the Çinili Bath Conservation-Repair and Rehabilitation Project, which was started in 2010, the bath function of the building and the resulting kalemîşi will be preserved.

This structure was built in order to bring income to the foundations established by Barbarossa Hayrettin Pasha in Istanbul. Although Zeyrek Çinili Hamam does not have a construction or revival inscription, there is no doubt that it was built by the Chief Architect Sinan. The name of the bath is mentioned in the biographies that list the structures built by Mimar Sinan and in the charter of Barbaros Hayrettin Pasha. Mimar Sinan has always been in search of new ones in the plan scheme of bath architecture, provided that he adheres to the basic principles of Turkish classical baths.

As a result of the restoration works, the kalemîşi in the men's and women's dressing areas of the bath, which added a different dimension to the building, was brought to light. The first layer of kalemîşi during the repairs after the Cibali fires belong to 1850. The most qualified kalemîşi that have survived to the present day are dated to the years 1850-1890. The kalemîşi, which are dated to the 19th century and applied in two periods, are brought to the literature for the first time with this article. While the decorations of the lower sections are in layers applied on top of each other, the black and white kalemîşi work on the upper sections of the walls and the dome transition is in a single layer. A comparison was made between the kalemîşi added to the Classical Period buildings in the 19th century and these decorations, and the similarities were revealed with examples.

Keywords: Zeyrek Çinili Bath, Mimar Sinan, Barbarossa Hayrettin Pasha, restoration, 19th century Kalemîşi work.

Giriş: Osmanlı Dünyasında Hamam ve Bölümleri

Türkler, tarih boyunca İslâm dininin emirleri doğrultusunda vücut temizliği için ve sosyal bir olgu olarak pek çok hamam inşa etmişlerdir. Büyük hamam inşaatları, İstanbul'un fethinden sonra İrgat Hamamı, Azebler Hamamı, Vefa Hamamı ve Ağa Hamamı'nın inşası ile başlamıştır.¹ Samatya'daki Ağa Hamamı, Mahmut Paşa Hamamı, büyük Fatih yangını ile yanan ve günümüze ulaşmayan Fatih Külliyesi içinde yer alan Çukur Hamam, Gedik Paşa Hamamı, Edirnekapı Hamamı, Hoca Paşa Hamamı, Küçük Ayasofya Hamamı, Ayasofya Hamamı, Eyüp Türbe Hamamı, Süleymaniye Hamamı, Bayezid Hamamı, Çinili Hamam, Çemberlitaş Hamamı ve Kızlar Ağası Hamamı İstanbul'da erken dönem hamam örneklerindedir. Bir vakfa gelir getirmek üzere inşa edilen ve fakirden zengine her kesime hitap eden süslemelerden, lüksten uzak olan bu yapıların bir kısmı gelir getirici özellikleriyle toplumsal hayatta önemli bir yer işgal ederken, zaman içerisinde işlevselliklerini kaybetmeleriyle yok olup gitmişlerdir.

Çoğu zaman külliyenin bir parçası olarak yapılan hamamların sayısı arz talep prensibi doğrultusunda özellikle İstanbul'un her semtinde giderek artmıştır² Semt sakinlerinin kullandığı herkese açık hamamlar "*halk hamamı*" veya "*çarşı hamamı*", kadın ve erkeklere özel olarak yapılan hamamlar ise "*çifte hamam*" olarak adlandırılmıştır. Çifte hamamlar çoğunlukla sırt sırta veren birbirinin aynı yapılarıdır. Aynı ısıtma merkezinden ısınırlar ancak girişleri farklı yerlerden yahut sokaklardandır. Sabah kadınlar, akşam erkekler tarafından kullanılan hamamlar ise "*kuşluk hamamı*" diye adlandırılır.³

Türk hamamları; soğukluk (camekân/soyunmalık), ılıkılık, aralık, sıcaklık ve halvet hücreleri ile su deposu, külhan ve cehennemlik gibi bölümlerden oluşur. Bu iç düzenlemeleriyle genel olarak eski Roma hamamı planlarıyla benzerlik gösterirler. Türk hamamlarındaki ısıtma sistemi de Roma hamamlarıyla benzerlik gösterir. Roma hamamlarındaki apodyterium, tepidarium ve caldarium'un karşılığında, Türk hamamlarında, soyunmalık (apodyterium), ılıkılık (tepiderium) ve sıcaklık (caldarium) bulunmaktadır. Türk hamamlarında ateşin yandığı bölüm

1 Kemal Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul Teknik Üniversitesi Doçentlik Tezi, İstanbul, İstanbul Matbaacılık, 1949, s. 30; Neşet Köseoğlu, "İstanbul Hamamları", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Çituri Biraderler Basımevi, 1952, 128, s. 6.

2 Semavi Eyice, "Hamam", Tarih ve Mimari, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt 15, 1997, s. 414.

3 Tülay Taşçıoğlu, *Türk Hamamı*, yayına hazırlayan Ali Pasiner, İstanbul, Unilever/Duran Ofset, 1998, s. 69-70; Orhan Yılmazkaya, *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık: Türk Hamamı*, İstanbul, Çitlenbik Yayınları, 2002, s. 25

olan külhandan çıkan sıcak havanın dolaştığı cehennemlik, Roma hamamlarında hypocaust olarak adlandırılır. Kapısı dışarıda bulunan ve küçük payeler üzerinde yerleştirilmiş bu bölüm sıcaklığın altında yer alır. Külhanda yakılan odunlar su kazanını ve depodaki suyu ısıtırken, dumanları da taban tuğlalarını ve mekânı ısıtır ve duvar içine yerleştirilmiş “tüteklik” denilen toprak borularla dışarı atılır. Sıcak su ise kanallarla musluklara, kurnalara taşınır.⁴

Türk hamamlarında giriş kısmında ayakkabıların çıkarıldığı rüzgârlık bölümü bulunur. Oradan kare veya dikdörtgen formunda, çoğunlukla dışarıdan görülme-yecek yükseklikte pencerelerle aydınlatılan, kubbe ya da piramidal formda, yüksek tavanlı, tepede çoğunlukla ışık fenerinin bulunduğu camekân (soyunmalık) bölümüne geçilir. Mekânın merkezinde müşterilerin dinlenip serinlemesi için altıgen, sekizgen yahut daire formlarında fiskiyeli bir havuz yer alır. Türk hamamlarında genellikle en büyük mekân soyunmalık bölümüdür. Camlı bölmelerle ayrılan soyunma odaları ve serin içeceklerin ve kahvenin servis edildiği kahve ocağı da aynı bölümde yer alır. Bazı hamamların soyunmalık kısmında taş ya da ahşap bir seki üzerinde sedir bulunur. Sedirin altına ayakkabı ve nalınları koymak için kemerli küçük gözler yerleştirilmiştir.⁵

Hamamlarda yıkanma yerine geçmeden önce sıcaklığın havası ile soyunmalığın serin havası arasında geçiş yapısı formunda olan ılıklik bölümü bulunur. Soyunmalıktan ahşap kanatlı bir kapı ile ılıklığa geçilir. Sıcaklık mekânına girmeden önce vücudu alıştırmak için yapılan ılıklik bölümü, kış aylarında havasının ılık olması nedeniyle soyunmalık olarak da kullanılır. Fazla sıcağa dayanamayanların yıkandığı bu bölümde bazen tuvalet ve tıraşlık mekânları yer alır.⁶

Hamamın sıcaklığını temin eden külhandan çıkıp döşeme altından ya da duvar içinden geçen buhar sıcaklık mekânını ısıtır. Üstleri bazen küçük kubbe bazen de haçvari tonozla örtülüdür. Kubbe üzerinde bırakılan boşluklarda “filgözü” adı verilen çan şeklinde cam fanuslar yer alır. Büyük hamamlarda sıcaklık planı genellikle merkezi kubbeli bir mekân etrafında aksiyel olarak düzenlenmiş dört eyvan ve köşe halvetlerinden oluşur. Göbek taşı, sekizgen veya dairesel formda mermerdendir. Göbek taşının çevresinde, çoğu zaman halvet denilen, kurna ve ayna taşları bezemeli olan özel yıkanma yerleri bulunur. Halvet kısımları, merkezi mekândan veya eyvan denilen açıklıklardan girilen kare, dikdörtgen veya çokgen planlı, üzerleri kubbe ya da tonoz ile örtülü, yüksek sıcaklıkta ve

4 Aru, a.g.e., s. 39-40.

5 Aru, a.g.e., s. 32.

6 Aru, a.g.e., s. 38.

mahremiyette yıkanmak isteyenlerin kullandığı kapalı mekânlardır. Sıcaklıktan halvetlere basık bir kemer ile geçilir.⁷

Zeyrek Çinili Hamam'ın Tarihçesi ve Mimarisi

2962 ada ve 30 parsel sayılı, Çinili Hamam, İstanbul, Fatih İlçesi dâhilinde, Zeyrek/Kırık Çeşme Mahallesi, Zeyrek Yokuşu'nda bulunmaktadır. (Resim 1) İtfaiye Caddesi'nden hamama giriş sağlanmaktadır. Pervititch Sigorta Haritası'nda, Kırık Çeşme Sokağı, Çinili Hamam Sokak ve İtfaiye Caddesi tarafından hamamın çevrelendiği görülür. (Resim 2) İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşivi dosyasında yapının İtfaiye Caddesi yönünden çekilmiş fotoğrafları yer alır. (Resim 3)

Çinili Hamam aynı semtte yer alan Zeyrek Cami ile birlikte mahallenin en büyük anıtsal yapısıdır. Hamam, “Hayrettin Paşa Hamamı”, “Kaptanpaşa”, “Tezgâhçılar Hamamı” (Destgâhçılar) ve “Zeyrek Çinili Hamam” adlarıyla anılır.

Külliyenin bânisi olan Barbaros Hayrettin Paşa (1467/75?-1546) Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından donanmanın başına “Kaptan-ı Derya” atanmıştır. Beşiktaş İskelesi'nde, şimdi mevcut olmayan, cami ve medresesine gelir sağlamak amacıyla Mimar Sinan'a yaptırılan hamamın, Kaptan-ı Derya Hayrettin Paşa Vakfı'na ait olduğu vakfiyesinde belirtilir.⁸ Konyalı, “Yeni Asya” gazetesindeki “Tarih Sohbetleri” adlı yazı dizisinde bu vakfiyeden bahsetmiştir.⁹ Külliye'nin banisi olan Barbaros Hayrettin Paşa'nın, bu yapıyı ne zaman inşa ettirdiği tam olarak bilinmemektedir.

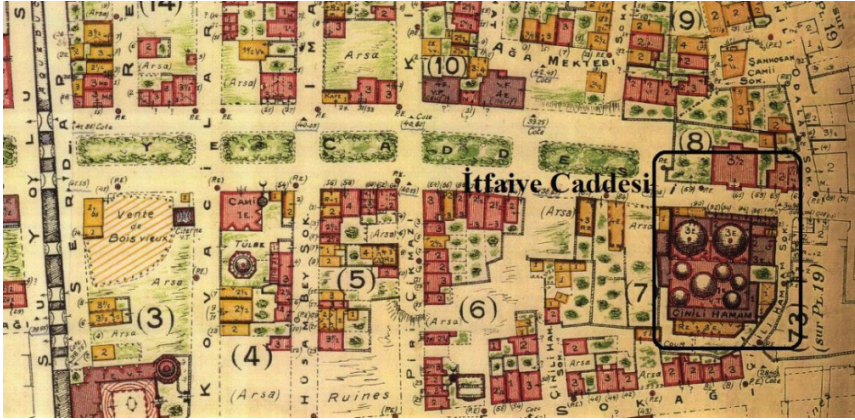
7 Aru, a.g.e., s. 35-38.

8 Ayvansarayî ise Çinili Hamam'ın Kaptanpaşa olan Barbaros'un vakfına ait olduğunu şu şekilde dile getirir: “İstanbul'da vâki meşhûr Çinili Hammâm, müşârûn-ileyhin âsâr-ı hayriyyesindedir. Hâlâ kapudân paşaların pîrleri makâmında i'tibârları olub bahreyn seferlerinden birine teveccühlerinde ziyâret ve du'â ile teberrük edegelmişlerdir” (Ayvansarayî Hüseyin Efendi, 2001, s. 496). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgede Kaptanpaşa olan Barbaros'un vakfından şu şekilde kısaca bahseder: Hayreddin Paşa Evkafı'ndan Zeyrek'te Çifte Çinili Hamam'ın dört aylık kira ücretini, Hibetullah Sultan Validesi Şebsefa Fatıma Kadınefendi vakfı mütevellisi tarafından teslim alınmıştır. (Ek 1, BOA, TSMA-E: 397/9)

9 İbrahim Hakkı Konyalı, “Tarih Sohbetleri”, *Yeni Asya*, 1978, Çinili Hamam yazı dizisi (2), “Sinan, zayıf toprağa zelzelelerde bile sarsılmayan eserler bina etti” 3 Haziran Cumartesi.

Resim 1. Seraskerlik tarafından Zeyrek Çinili Hamam ve Zeyrek Mahallesi'nin fotoğrafı, Sebah&Joallier 1899

Resim 2. Zeyrek Çinili Hamam, Pervititch Sigorta Haritası

Resim 3. İtfaiye Caddesi yönünden Zeyrek Çinili Hamam'ın görünüşleri, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşivi

Tezkirelerdeki bilgiler üzerinden Çinili Hamam incelendiğinde, Tezkiretü'l-Bünyan, Tezkiretü'l-Ebniye ve Tuhfetü'l-Mi'marin'de hamamın adının geçtiği görülür. Tezkiretü'l-Bünyan'da "Zeyrek'te (Barbaros) Hayrettin Paşa (Çinili) Hamam",¹⁰ Tuhfetü'l-Mi'marin'de "İstanbul'da Kırkçeşme yakınında Hayreddin Paşa Hamamı"¹¹ ve Tezkiretü'l-Ebniye'de de "Zeyrek'te (Barbaros) Hayrettin Paşa (Çinili) Hamamı"¹² şeklinde Çinili Hamam bahsi yer alır.

Yapıya ismini veren çiniler erkekler kısmının sıcaklık bölümünde bulunur. Halvet kapılarının yanlarındaki nişlerde, dikdörtgen levhalara tâ'lik yazı ile yazılmış Farsça mısralar yer alır. Sıcaklık bölümünde göbek taşı etrafındaki duvarlarda altıgen formda çini panolar bulunur. Çiniler sıraltı tekniğinde mavi ve firuze renkleri ile boyanarak etrafına koyu mavi ile kontur çekilmiştir.¹³ Desenlerde gonca, rumi, hatai, penç ve yaprak motifleri görülür.¹⁴

Hamam, Osmanlı dönemi boyunca şiddetli depremlerden ve çok sayıdaki yangından etkilenmiş bir yapıdır. 22 Ağustos 1782 tarihinde çıkan "Büyük Cibali Yangını"nda zarar görmüştür.¹⁵ Bu yangından sonra askeri saraçhâne olarak kullanılan hamamın, 31 Ağustos 1833 tarihinde tüfenkhânedede çıkan sekizinci Büyük Cibali Yangını'nda ise kullanılamaz hale gelmiştir.¹⁶

Hamamın, beden duvarları dış cidarlarında, iki sıra tuğla bir sıra düzgün kesme taşlarla oluşan duvar örgü tekniği kullanılmıştır. Soyunmalıklarda ikişer katlı camekân ve erkekler kısmındaki soyunmalığın ortasında da mermerden, fiskiyeli bir havuz bulunur. Tonoz örtülü ılıkliklar ve haçvari plan tipindeki sıcaklıklardan meydana gelen hamamın külhanı güneydoğu cephesindeki su haznesi önündedir. Sıcaklıkların sekiz köşeli göbek taşı orta kısımda yer alır. Bu yapıyla Ayasofya Hamamı'nın sekiz köşeli göbek taşı anımsatır.¹⁷ Sıcaklıkların köşelerinde ise kare halvetler ve halvet aralarında eyvanlar bulunur. Sıcaklıklar bu planlarıyla dört eyvan, dört halvet plan şemasını yansıtmaktadır.¹⁸

10 Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 40

11 Sönmez, *a.g.e.*, s. 76

12 Sönmez, *a.g.e.*, s. 89

13 Şerare Yetkin, "Çinili Hamam", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, cilt 2, 1994, s. 516.

14 Latife, Aktan, "İstanbul'daki Çinili Hamamlar", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/2, "Kültür Tarihimizde Hamam", 2010, s. 126.

15 Mehmet Mermi Haskan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1995, s. 108

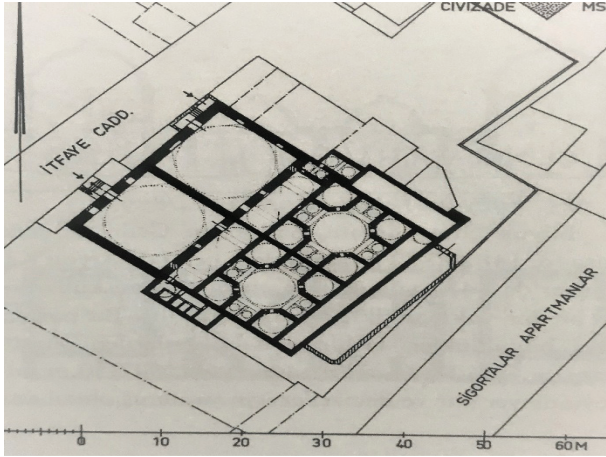
16 Reşat Ekrem Koçu, "Çinili Hamam", *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, 1965, s. 4015.

17 Abdullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s. 92.

18 Yetkin, *a.g.m.*, s. 516.

Eyice'nin¹⁹ sınıflandırmasına göre Türk hamam mimarisi tipolojisi sıcaklık bölümünün planlarına göre altı farklı tipte ele alınmıştır. Çinili Hamam, bu sınıflandırmada, Eyice'nin “haçvârî, dört eyvanlı ve köşe hücreli hamamlar” şeklinde adlandırdığı tipin bir çeşitlemesidir. (Resim 4)

Sokak kotunun yükselmesi nedeni ile yol kotu altında kalan hamama merdiven ile inilir. Çifte hamam özelliğinde olan bu hamamın erkek ve kadın mahalleri plan olarak simetrikdir. Bitişik olan kubbeli soyunmalıklardan erkekler bölümünün üzerindeki kubbe, kadınlar kısmından biraz daha büyük ve yüksektir. Erkekler ve kadınlar bölümlerinin soyunma mekânları kubbedeki aydınlık feneri ile aydınlatılmaktadır. Kuzeydoğu cephesi sadece kadınlar bölümü tarafıdır.

Resim 4. Zeyrek Çinili Hamam vaziyet planı,²⁰

Erkekler Kısmı Soyunmalık Mekânında Restorasyon Sonucu Ortaya Çıkan Kalemişleri

Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun verdiği izinle yapılan araştırma rasparaları sonrasında hem erkekler hem de kadınlar bölümlerinin soyunmalık mekânlarında kalem işi süslemeler bulunmuştur. (Şekil 1)

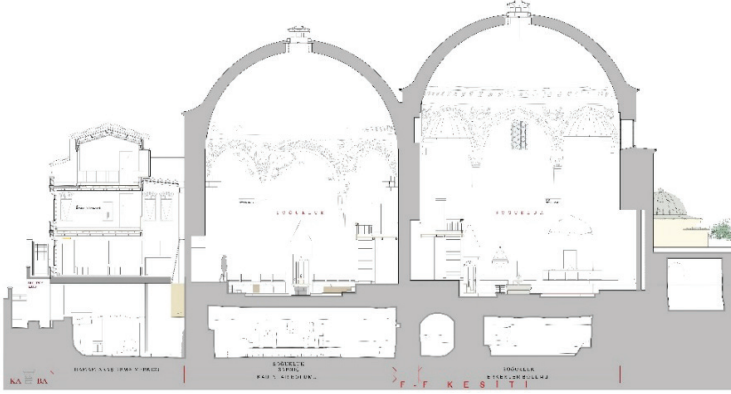
1728 ve 1833 Cibali yangınlarında ağır hasar gören hamam 1833 ila 1850 yılları arasında Ali Bey tarafından satın alındığından tamir edilerek özel mülk

19 Semavi Eyice, “İznik’de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960, 11/15, s. 108-109.

20 Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası- 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 327.

olmuştur.²¹ Günümüze ulaşan en nitelikli kalemişleri 1850-1890 yılları arasında yapılan onarımlarda yapılmıştır.²²

Soyunmalık mekânlarındaki kalem işleri üzerinde sayısı on ikiye varabilen farklı boya tabakaları restorasyon sırasında tespit edilmiştir.²³

Şekil 1. Zeyrek Çinili Hamam, erkekler ve kadınlar bölümü soyunmalık mekânlarının kesiti, Ka-Ba Mimarlık

Restorasyon sırasında duvar yüzeyinde yer alan boya, sıva ve çivi gibi unsurlar mekanik yöntemlerle titizlikle kaldırılmış, yüzeydeki mantar gibi oluşumlar püskürtme yöntemi ile temizlenmiştir. Tüm bu temizlikler sonucunda ulaşılan bezemeli sıva tabakasının sağlamlaştırılması için enjeksiyon yöntemi uygulanmıştır. Enjeksiyon yönteminde uygulanan malzeme ile özgün malzemeler arasında kimyasal açıdan uyumlu olma koşuluna özen gösterilmiştir.

Erkekler kısmına basık kemerli bir kapı açıklığından girilir. Erkekler kısmının soyunmalık mekânı kalemişleri, kubbe kasağı, kemer, kemer aralarındaki yüzey ve duvarlarda yer almaktadır. Kalemişleri, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında görülen barok ve neo-klasik üsluplarda yapılmıştır. Gri, siyah ve beyaz renklerinde yapılan kalemişleri, ışık-gölge prensibi esas alınarak yapılmış ve mekâna farklı bir boyut kazandırmıştır. Koyu renkli desenlerde, iri motifler kullanılmıştır. Kubbe kasağında birbiri ardınca sıralanmış konsol motifi ele alınmıştır. Kemerlerin arasındaki üçgen biçimindeki boş alanlarda (pandantif) iki uçtan sarkıtılmış kıvrımlı ve dökümlü perde motifi göze çarpar. Kemerleri çevreleyen bordür içerisinde boğumlu kumaş deseni sıralıdır. (Resim 5)

21 Cengiz Kabaoğlu, “Çinili Hamam Projesi”, *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri V*, Bildiriler Kitabı, İstanbul, İBB-KUDEB Yayınları, 2013, s. 178.

22 Kabaoğlu, *a.g.m.*, s. 185.

23 Kabaoğlu, *a.g.m.*, s. 181.

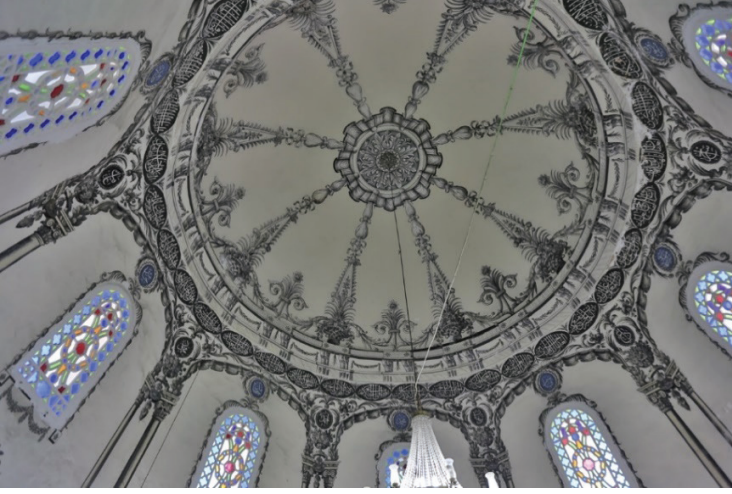

Resim 5. Zeyrek Çinili Hamam, erkekler bölümü soyunmalık mekânı kalemişleri (Ekim 2020)

Kemerlerin bitiştiği noktada duvarlara bezenen sekiz adet sütun ile, kemerleri taşıyan üç boyutlu görsel bir etki mekâna kazandırılmaktadır. Üstlerinde tabla yer alan İon başlıklı sütunların gövdesi, yarısı siyah, yarısı beyaz olacak şekilde boyanarak gölgelendirme yapılmıştır. İon başlıkların volütlerinin arasında ve altında akant yaprağını anımsatan yapraklar görülür. Yapının üç cephesinde, sütun başlıklarının hizasında, ahşap çerçeve görünümlü altı bölmeli pencere resimleri bulunur.

Köşelerde istiridye kabuğu şeklinde yivli tromplar bulunur. Mekânı aydınlatan pencereler yapının üç cephesinde, kemerler arasında birer adet yer alır. Sadece Kadınlar kısmına bitişik olan duvarda pencere bulunmaz onun yerine niş içine pencere resmi yapılmıştır.

Sultan II. Beyazıd'ın oğlu Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı Sultan Bayezıd Türbesi kalemişleri ile bu bezemeler benzerlik taşımaktadır. Sekizgen planlı, kubbe ile örtülü türbenin köşelerinde ikişer adet olan tablalı ve volütlü sütun deseni; kalemişi kemerlerde yer alan birbiri ardınca sıralı perde deseni; kubbe tabanında yer alan konsol şeklindeki desen ve bu desenin aralarına bezemiş çelenk motifi; kubbe merkezini çevreleyen perde motifi ile kubbe merkezinden ışınsal bir şekilde uzanan boğumlu kumaş motifi Zeyrek Çinili Hamam'ın Erkekler soyunmalık kısmında, ele alınan kalemişleri ile renk ve desen bağlamında örtüşmektedir. (Resim 6) Sultan Bayezıd Türbesi'nde sadece sütunlar ile değil kalemişleri şeklinde bezenen kemerler vasıtası ile kubbe ağırlığını taşıyan sütun-kemer algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Zeyrek Çinili Hamam'ın Erkekler soyunmalık kısmında taşıyıcı kemerler olduğundan bu perspektif kalemişi sütunlar ile mekâna kazandırılır.

Resim 6. Sultan Bayezid Türbesi kalemışleri,
(<http://www.semerkanddanbosnaya.com>)

Erkekler soyunmalık kısmında kemer frizinde ele alınan sıralı boğumlu kumaş motifi Ayasofya külliyesi haziresindeki Şehzadeler Türbesi'nin kubbe frizinde benzer bir şekilde kullanılmıştır. Türbedeki bu motifin boğum kısımlarında kurdela yer alırken Zeyrek Çinili Hamam'ın Erkekler soyunmalık kısmında düğüm kullanılmıştır. Şehzadeler Türbesi'nin kalem işleri Çinili Hamam'a göre daha açık bir tonda ve ince bir fırça ile uygulanmıştır. (Resim 7)

Yavuz Sultan Selim Camisi avlusu içerisinde bulunan Şehzadeler Türbesi, Mimar Acem Ali tarafından 1522–1523 yılında yapılmıştır. Türbeyi örten dairesel bir karnak üzerine oturmuş kubbe içeriden sekiz köşe ile desteklenir. Sekiz köşede uzanan siyah renkteki korint başlıklı kalemışi sütunlar, Zeyrek Çinili Hamam'ın Erkekler soyunmalık kısmında olduğu gibi mekâna derinlik etkisi verir. (Resim 8)

Selçuk Sultan Türbesi'nin kalemışleri, desen ve renk açısından Erkekler soyunmalık kısmındaki kalemışlerinin bir benzeridir. Türbenin pencereleri arasında kalemışi sütunlar yer alır. Fakat Erkekler soyunmalık kısmındaki kalemışi sütunlarda, açıklık ve koyuluk, ışık ve gölge prensibi ağır basmaktadır. Selçuk Sultan Türbesi'nin pencereleri etrafındaki panolardan sarkan perde motifi dönemin zevkini yansıtır. II. Bayezid'in kızı ve Yavuz Sultan Selim'in kız kardeşi olan Selçuk Sultan 1508 yılında vefat etmiş ve Beyazıt Camisi'ndeki türbeye defnedilmiştir. Sekizgen planlı ve kubbe ile örtülü türbeyi kardeşi Yavuz Sultan Selim yaptırmıştır.

Resim 7. Ayasofya külliyesi haziresindeki Şehzadeler Türbesi kalemışleri (Ekim 2013)

Resim 8. Yavuz Sultan Selim Camii avlusundaki Şehzadeler Türbesi'nin kalemışleri, (<https://muze.gov.tr>)

Erkekler kısmı soyunmalık mekânında, nalınların konulduğu seki üzerinde, eskiden ahşap soyunmalık mekânları bulunmaktadır. Bu kısmın duvarlarında sivri kemerli niş içerisinde sıva üstünde bazıları net anlaşılamayan resimler görülür. Restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan bu resimler 19. yüzyıla tarihlenir.

Resimlerden en belirgin olanı, oval bir form içinde görülen köşklerdir. Bu yapılar, Kağıthane'deki Sâdâbâd Sarayı ve Çadır Köşkü'ne benzemektedir. Sâdâbâd Sarayı'nın yanında ortada bombeli bir şekilde öne doğru çıkma yapan yapı Çadır Köşkü'nü andırmaktadır. (Resim 9) Resimde, Çadır Köşkü'nde sütunlar arasında rulo şeklinde sarılarak yukarı kaldırılan hasırlar (?) Çadır Köşkü'nün eski fotoğraflarında da görülmektedir (Resim 10) Eski Beşiktaş Sarayı ve Sâdâbâd Sarayı'nın resimleri, 19. yüzyıl yapılarının duvarlarında sıklıkla kullanılmıştır. Örnek olarak, Sadullah Paşa Yalısı'nın üst kat güney batı odasında niş içinde yer alan resim Sâdâbâd Sarayı'na aittir.²⁴

Resim 9. Zeyrek Çinili Hamam, erkekler bölümü soyunmalık mekânı kalemişleri (Ekim 2020)

24 Emel Esin, "Sadullah Paşa Yalısı", *Sadullah Paşa ve Yalısı, Bir Yapı Bir Yaşam*, 17-65, ed. Deniz Mazlum, İstanbul, Yem Yayın, 2008, s. 50-51.

Resim 10. Sâdâbâd Sarayı, İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşivi

Kadınlar Kısmı Soyunmalık Mekânında Restorasyon Sonucu Ortaya Çıkan Kalemîşleri

Kadınlar kısmının soyunmalık kısmı kalemîşleri, Erkekler kısmı ile yapıldıkları yer ve renk bakımından benzemektedir. Erkekler kısmında olduğu gibi kubbe frizi, kemer, kemer aralarındaki üçgen alan ve duvarlarda kalemîşi bezeme yer almaktadır. Kubbe frizinde, Erkekler kısmında olduğu gibi kıvrımlı konsol motifi sıralanmıştır. Fakat bazı yerlerde farklı desenler uygulanmıştır. Kemerlerin arasındaki üçgen biçimindeki boş alanlarda rozet şeklinde çiçek motifi bezenmiştir. Kemer frizinde, siyah ve beyaz damarlı mermer görünümü veren bezeme uygulanmıştır. Her kemerde, aşağı doğru sarkan birbirlerinin üstlerine gelecek şekilde dizilmiş püsküllü beş adet perde motifi yer alır. Kemerlerin bittiği noktada duvarlara bezenen sekiz adet sütun, Erkekler kısmı ile benzerdir. Sütun gövdeleri Kadınlar kısmında yivli bir şekilde ele alınmıştır (Resim 11).

Nuruosmaniye Camii ana kubbe gezinti yolu altında yer alan konsol motifi, Zeyrek Çinili Hamam Erkekler ve Kadınlar kısmının kubbe tabanında yer alan konsol motifi ile renk ve desen açısından aynı dönemde yapıldığından benzemektedir.²⁵

Ayasofya külliyesi haziresinde Sultan III. Murad Türbesi içinde üçlü pencere grubunu çevreleyen kemerler ile bitişen kalemîşi sütunlar duvarlara bezenmiştir. Zeyrek Çinili Hamam Erkekler ve Kadınlar kısmının soyunmalık mekânlarında duvarlara bezenen sütunlar gibi kemerleri taşıyan bir derinlik etkisi yaratan bu kalemîşi sütunlar, 19. yüzyıl dönem özelliğini izleyenlere sunmaktadır (Resim 12).

25 İsmail Önel - Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Nuruosmaniye Camisi Barok Kalemîşi Tezyinat Restorasyonu", *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, 247-256, ed. Murat Sav, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016, s. 250-252.

Kadınlar kısmı soyunmalık mekânında, seki üzerindeki duvarlarda, Erkekler kısmında olduğu gibi sivri kemerli nişler bulunmaktadır. Nişlerde, 19. yüzyılın ikinci ya da üçüncü çeyreğine tarihlenen, üst kısımdaki kalem işlerinden daha erken bir döneme ait resimler restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Nişlerin birinde bir pano ortasında yer alan mücevheri anımsatan barok dönem motifinin ortası zümrüt yeşili rengindedir. (Resim 13)

Resim 11. Zeyrek Çinili Hamam, kadınlar bölümü soyunmalık mekânı kalem işleri (Ekim 2020)

Resim 12. Ayasofya külliyesi haziresindeki Sultan III. Murad Türbesi kalem işleri (Ekim 2013)

Diğer niş içinde yer alan birbirini tekrar eden ikili pano resmi, soyunmalık sekisi üzerindeki duvarların büyük bir kısmında uygulanmıştır. Bu panoların iç yüzeyi, pastel tonlarında, açık yeşil ve koyu kahverengidir. Panoların arasında yer alan İon başlıklı sütunlar ile panoların üst kısımlarında frizde görülen gırland motifi antik mimariyi anımsatmaktadır. (Resim 14)

Resim 13. Zeyrek Çinili Hamam, kadınlar bölümü soyunmalık mekânı kalemışleri (Ekim 2020)

Resim 14. Zeyrek Çinili Hamam, kadınlar bölümü soyunmalık mekânı kalemışleri (Ekim 2020)

Sonuç

Türk hamam mimarisinin önemli bir örneğini teşkil eden Çinili Hamam, çifte hamam tipinde bir yapıdır. Türk hamam mimarisinde çifte hamamlar birbirlerine bitişik durumda tasarlanmışlardır. Burada, sıcaklık ve soğukluk duvarından yapıların birbirleri ile yan yana bir mimari oluşum gösterdiği görülmektedir. Bu uygulama genellikle büyük boyutlarda inşa edilen yapılarda kullanılmıştır. Sayılarının çok fazla olmamasının birincil nedeni, ısı kaybını önleyebilmek için büyük masrafa sebebiyet vermesidir. Bu plan tipi dışında kişisel tercih veya arsa koşullarına uyum sağlama amacıyla planlamalarda değişik denemeler yapılmıştır. Her koşulda, hamamın iyi ısınmasına özen gösterilmiştir. Türk hamamlarında belirli bir eksen düzenlemesi görülmektedir.

Zeyrek Çinili Hamam plan şemasında olan Mimar Sinan eseri olan hamamlara İstanbul Edirnekapı'da bulunan Mihrimah Sultan Hamamı (1562-1565) ile Edirne Sokullu Mehmet Paşa Hamamı (1568-1569) örnek gösterilebilir. Klasik Dönem'de artış gösteren hamam inşası, 17. yüzyıldan sonra bir azalma gösterir. Ancak 17. yüzyıldan sonra yapılan hamamlarda, plan ve hamam teknolojisi açısından bir farklılık yoktur.

Hamam mimarisinin en iyi örnekleri, Klasik Dönemde görülmektedir. Mimar Sinan Dönemi'nden sonra inşa edilen hamamlarda Sinan'ın eserleri taklit edilmiştir. 19. yüzyıl ile beraber hamam mimari süslemesinde o dönemlerde yaygın olan Rokoko, Barok ve Ampir üslupları görülür. Mimar Sinan'ın eseri olan Zeyrek Çinili Hamam'ın 19. yüzyılda yapılan kalemışlerinde iki katman halinde dönem tespit edilmiştir. Erkek ve kadınların soyunmalık mekânında seki üzerindeki duvarlarda alt kotta yer alan bezemeler renkli ve pastel tonlarda yapılmıştır. Dönem olarak 19. yüzyılın ikinci ya da üçüncü çeyreğine aittir. Üst kotlarda, kubbe tabanında ve kemerlerde yer alan kalemışleri gri, siyah ve beyaz tonlarında iri fırça tekniğinde uygulanmıştır. Sütun taklidi, mermer taklidi gibi görsel derinlik oluşturan kalemışlerinde, ışık ve gölge prensibi ağır basmaktadır. Bu kalemışlerinin ise 19. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmesi mümkündür.

Kaynakça

Aktan, Latife, “İstanbul’daki Çinili Hamamlar”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, II/2, “Kültür Tarihimize Hamam”, 2010.

Aru, Kemal Ahmet, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul Teknik Üniversitesi Doçentlik Tezi, İstanbul, İstanbul Matbaacılık, 1949.

Ayvansarâyî, Hüseyîn Efendi; Alî Sâtî’; Süleyman, B, *Hadikatü’l-Cevâmi’, İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi’mârî Yapılar*, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001.

Esin, Emel, “Sadullah Paşa Yalısı”, *Sadullah Paşa ve Yalısı, Bir Yapı Bir Yaşam*, ed. Deniz Mazlum, İstanbul, Yem Yayın, 2008.

Eyice, Semavi, “İznik’de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, 11/15, 1960.

Eyice, Semavi, “Hamam”, Tarih ve Mimari, *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 15, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Haskan, Mehmet Mermi, *İstanbul Hamamları*, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1995.

Kabaoğlu, Cengiz, “Çinili Hamam Projesi”, *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri V*, Bildiriler Kitabı, İstanbul, İBB-KUDEB Yayınları, 2013.

Koçu, Reşat Ekrem, “Çinili Hamam”, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7, 1965.

Konyalı, İbrahim Hakkı, “Tarih Sohbetleri”, *Yeni Asya*, Çinili Hamam yazı dizisi (2), “Sinan, zayıf toprağa zelzelelerde bile sarsılmayan eserler bina etti” 3 Haziran Cumartesi, 1978.

Köseoğlu, Neşet, “İstanbul Hamamları”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Çituri Biraderler Basımevi, sayı 128, 1952.

Kuran, Abdullah, *Mimar Sinan*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Müller-Wiener, Wolfgang, *İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası- 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Önel, İsmail, - Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Nuruosmaniye Camisi Barok Kalemîşi Tezyinat Restorasyonu”, *Nuruosmaniye Camii Külliyesinin Algısı ve 2010-2014 Restorasyon Çalışmaları*, ed. Murat Sav, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2016.

Sönmez, Zeki, *Mimar Sinan ile İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1998.

Taşçıoğlu, Tülay, *Türk Hamamı*, yayına hazırlayan Ali Pasiner, İstanbul, Unilever/Duran Ofset, 1998.

Yetkin, Şerare, “Çinili Hamam”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994.

Yılmazkaya, Orhan, *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık: Türk Hamamı*, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2002.

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS-MA-E.), 397/9.

İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni Arşivi, Dosya No: 476.

Url Kaynakları

URL-1. Haziran 25, 2021 tarihinde <http://www.semerkandanbosnaya.com> adresinden alındı.

URL-2. Temmuz 1, 2021 tarihinde <https://muze.gov.tr> adresinden alındı.

Teşekkür

Bu makalenin hazırlanmasında, izinlerin sağlanması hususunda destek olan Sayın Yavuz Suyolcu'ya, Zeyrek Çinili Hamam projelerini ve restorasyon uygulamasını yapan Sayın Cengiz ve Gülgün Kabaoğlu'na ve Ka-Ba mimarlık ekibine teşekkürlerimi sunarım.

Ekler

Ek 1

Vech-i tahrir-i huruf budur ki

İşbu bin iki yüz dört senesi Muharrüm'l-haramı'nın 1. Gününden Rebiulahir ayı sinuna gelince kadar dört aylık olmak üzere her bir ay için dörder bin akçeden on altı bin akçe kirayı merhum Hayreddin Paşa Evkafı'ndan Zeyrek Başı'nda Çifte Çinili Hamam kirası olmak üzere mutasarrıfı olan Hibetullah Sultan hazretlerini validesi Şeb Safa Fatıma kadından vakıf için müteveli olmam sebebiyle dört aylık yüz otuz üç kuruş kırk iki akçe kirasının tamamen teslim aldığımdan dolayı eline bu vesika verilmiştir.

Kulunuz

Mehmed Emin

Vakıf Müttevelliŝi

BOA. TSMA-E. 397/9.

(1204/ 1790)

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.